

ŁOŚ herbowe zwierzę KPN

Kampinoski
Park Narodowy

Polskie
Parki Narodowe

ŁOŚ

herbowe zwierzę
KAMPINOSKIEGO PARKU
NARODOWEGO

Kampinoski
Park Narodowy

Kampinoski Park Narodowy
ul. Tetmajera 38, 05-080 Izabelin
kampinoski-pn.gov.pl • dyrekcja@kampinoski-pn.gov.pl

teksty:
Magdalena Kamińska, Tomasz Hryniewicki

konsultacja merytoryczna:
Małgorzata Mickiewicz, Jerzy Misiak

korekta:
Kinga Kołodziej

redakcja techniczna:
Anna Sowa

projekt graficzny:
Krzysztof Niedbała

zdjęcia:
Tomasz Hryniewicki, Magdalena Kamińska,
arch. KPN, Łukasz Łukasik, Maciej Szajowski

copyright:
© Kampinoski Park Narodowy

© Wydawnictwo Epograf
ul. Traktowa 6, 05-800 Pruszków
epograf.com • biuro@epograf.com

ISBN 978-83-972602-3-8
Wydanie I

druk:
EU

Nakład: 2 000 egz.

egzemplarz bezpłatny

Kampinoski Park Narodowy

Puszcza Kampinoska już w początkach ubiegłego stulecia fascynowała przyrodników i badaczy, którzy dostrzegli potrzebę ochrony tego szczególnego miejsca. W latach 30. XX wieku profesorowie Jadwiga i Roman Kobendzowie wspierani przez grono naukowców, przyrodników i społeczników rozpoczęli starania o objęcie Puszczy ochroną w formie parku narodowego. Pierwszymi owocami tych działań było utworzenie w 1936 r. rezerwatu „Granica”, a rok później rezerwatu „Sieraków”. Dopiero Kampinoski Park Narodowy, powstały na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 16 stycznia 1959 r., spełnił ich główny cel. Chroni on jedne z najlepiej zachowanych w Europie zespoły wydm śródlądowych, naturalne zbiorowiska bagienne i leśne, bogatą faunę i florę, a także wiele pamiątek polskiej historii i kultury. Park zajmuje aktualnie powierzchnię 38 544,33 ha, co oznacza, że jest drugim co do wielkości spośród 23 polskich parków narodowych. Jednocześnie jest

Roman Kobendza

Jadwiga Kobendza

Panorama Warszawy sfotografowana z perspektywy Puszczy Kampinoskiej

Grupa turystów na szlaku

Chamaedafne północna

Kosaciec syberyjski

jedyną tego typu ostoją przyrody, która sąsiaduje ze stolicą. To wymarzony teren do pieszych – dłuższych i krótszych – wędrówek oraz wypraw rowerowych. Sieć szlaków turystycznych umożliwia planowanie różnorodnych tras i dostosowanie ich do możliwości kondycyjnych odwiedzających.

Puszcza tworzy wyraźnie wyodrębniony układ przyrodniczy, usytuowany w punkcie węzłowym korytarzy ekologicznych o znaczeniu europejskim doliny Wisły, Bugu i Narwi. Teren został ukształtowany w okresie ostatniego zlodowacenia przez wody wypływające z topniejącego lądolodu oraz rzeki płynące z południa i wschodu, które odpływały do Morza Północnego szerokim na 18 kilometrów korytem Prawisły. Wyspy i ławice dały początek wydmom, a w dawnych korytach i starorzeczach wytworzyły się tereny bagienne. Tak powstały dwa ułożone równoleżnikowo pasy wydmore oraz leżące pomiędzy nimi dwa pasy bagienne. Dodatkowo wśród kompleksów wydm ukształtowały się podmokłe zagłębienia, a na terenach bagiennych piaszczyste wzniesienia oraz niewielkie wydmy.

Duże zróżnicowanie siedlisk – od bagiennych po skrajnie suche – powoduje, że występuje tu blisko 150 zbiorowisk roślinnych. To aż 1/3 wszystkich zbiorowisk opisanych w Polsce. Tworzą je rośliny naczyniowe, mszaki i porosty. Wśród nich znajdują się: gatunki reliktowe charakterystyczne dla różnych stref geograficznych, jak relikw epoki polodowcowej – chamaedafne północna, gatunki borealne – zimoziół północny i kosaciec syberyjski, relikty pontyjskie – wisienka kwaśna i wężymord stepowy, czy też endemit środkowoeuropejski – brzoza ciemna. Wiele roślin objętych jest ochroną całkowitą, między innymi: lilia złotogłów, sasanka łąkowa i storczyki. Głównym gatunkiem lasotwórczym jest sosna, za nią zaś plasują się:

olsza czarna, dąb szypułkowy i bezszypułkowy oraz brzoza brodawkowata i omszona. Lasy zajmują ponad 75% powierzchni parku.

Tereny wydmore są niemal całkowicie pokryte lasami, wśród których dominują bory sosnowe i mieszane. Niewielkie fragmenty wydm pokrywają ciepłolubne zbiorowiska napiaskowe i kserotermiczne. Na żyznych glebach stoków i u podnóża wydm oraz na mineralnych wyspach wśród bagien rosną grądy – wielogatunkowe lasy liściaste, złożone z dębów, grabów, lip i klonów. Zbiorowiskami leśnymi terenów bagiennych są olsy o charakterystycznej mozaikowej, kępkowo-dolinkowej budowie. Brzegi cieków wodnych porastają łągi jesionowo-olszowe. Naturalnymi zbiorowiskami otwartych terenów bagiennych są turzycowiska, które obecnie w dużych fragmentach zachowały się w południowej części Parku. W przeszłości wiele terenów bagiennych zostało wylesionych, osuszonych i przekształconych w łąki, pastwiska czy pola.

Kampinoski Park Narodowy jest jedną z najważniejszych ostoi fauny niżu polskiego. Szacuje się, że może tutaj występować połowa rodzimych gatunków zwierząt Polski. Najliczniejszą grupę stanowią bezkręgowce – w Puszczy Kampinoskiej występują wszystkie nizinne gatunki płazów oraz gadów. Na terenie Parku i strefy ochronnej gnieździ się też kilkadziesiąt gatunków

Styk wydm i bagien

Żuraw

ptaków, wśród nich są: bociany czarne, żurawie, orliki krzykliwe i bieliki. Miejscem zimowania dużej liczby ptaków wodnych jest pobliska Wisła. Na terenach otwartych licznie występuje derkacz – gatunek z „Czerwonej listy ptaków Polski”, czyli tych, które są najbardziej zagrożone wyginięciem. Występowanie wielu rzadkich i zagrożonych wyginięciem ptaków, a zwłaszcza świerszczaka i derkacza, zdecydowało o uznaniu Parku w 1999 roku przez Parlament Europejski tego obszaru za ostoję ptaków o randze europejskiej.

Największym z żyjących tu ssaków jestłoś – symbol Kampinoskiego Parku Narodowego. Liczne są sarny, dziki i jelenie. W puszczańskich ostępach mieszkają rysie oraz wilki. Nad niektórymi ciekami wodnymi oraz starorzeczami Wisły spotykana jest wydra. Żyją tu również bobry. Park jest też jedną z największych ostoi nietoperzy w naszym kraju. Jest wśród nich najmniejszy polski nietoperz, karlik drobny.

Miejsce pamięci – historyczny cmentarz wojenny w Palmirach

Sarna z potomstwem

Na terenie Parku znajduje się wiele pamiątek historii i kultury. W przeszłości w Puszczy Kampinoskiej rozgrywały się bitwy wielu wojen i zrywów niepodległościowych. We wrześniu 1939 roku toczyły tutaj walki armii „Poznań” i „Pomorze”, idących na odsiecz Warszawie. W czasie okupacji Puszcza była schronieniem i miejscem szkolenia żołnierzy Armii Krajowej. W 1944 roku na terenie Puszczy istniała Niepodległa Rzeczpospolita Kampinoska – skrawek wolnej Polski, z której partyzanci Zgrupowania AK „Kampinos” przez dwa miesiące nieśli pomoc walczącej Warszawie. Świadectwem tamtych czasów są cmentarze wojenne i partyzanckie oraz rozsiane po całej Puszczy mogiły. W Parku i jego sąsiedztwie znajduje się także wiele zabytków architektury i kultury, z których najstynniejsze związane są z życiem Fryderyka Chopina.

Najbardziej wartościowe fragmenty Puszczy objęte są ochroną ścisłą w ramach wyznaczonych 22 obszarów, które mają własne nazwy, określoną powierzchnię i sprecyzowany cel ochrony. Największy z nich, Krzywa Góra – znajduje się w północno-zachodniej części parku. Na terenach nieobjętych ochroną ścisłą prowadzone są różnorodne zabiegi z zakresu ochrony czynnej, jak: przebudowa drzewostanów, odtwarzanie zakłóconych stosunków wodnych, usuwanie gatunków obcych, reintrodukcja występujących tu wcześniej gatunków roślin i zwierząt oraz utrzymanie terenów otwartych. Celem tych starań jest przyspieszenie regeneracji i unaturalnienia przyrody zniekształconej wskutek dzia-

łań gospodarczych przed powstaniem Parku, a także zapewnienie warunków dla zachowania cennych walorów przyrodniczych: zbiorowisk roślinnych oraz gatunków roślin, zwierząt i grzybów.

Dużą wartość stanowią zachowane fragmenty tradycyjnego mazowieckiego krajobrazu, z mozaiką pól i pastwisk, głowiastymi wierzbami i stawianymi na

200-letnie sosny na wydmie w Obszarze Ochrony Ścisłej Sieraków

zimę stogami siana. W granicach Parku znajduje się ponad sto drzew pomnikowych. Są wśród nich: dęby, lipy, kłony, jesiony czy sosny. Najstarszy jest ponad 400-letni „Dąb Kobendzy”.

Ze względu na wartości przyrodnicze oraz znaczenie społeczne w 2000 roku Kampinoski Park Narodowy wraz ze strefą ochronną został uznany przez UNESCO za Światowy Rezerwat Biosfery pod nazwą „Puszcza Kampinoska”.

KPN odwiedza około 1,5 mln turystów rocznie

Park stanowi ważną bazę rekreacyjno-wypoczynkową dla stolicy. Na turystów, oprócz szlaków, czekają polany wypoczynkowe zlokalizowane w pobliżu parkingów. Ważnym elementem działalności jest edukacja prowadzona w rozbudowanej bazie dydaktycznej. Zwiedzający mogą tutaj skorzystać przede wszystkim: ze świeżego powietrza, z ciszy oraz możliwości bezpośredniego obcowania z dziką przyrodą. To bezcenne!

Historia

Łoś jest zwierzęciem dużym i silnym, o smukłej budowie. Należy do największych ssaków lądowych Europy. Na przestrzeni wieków losy łośia były bardzo burzliwe.

Od epoki kamiennej ludzie polowali na łośie dla mięsa i skór, a z poroża wyrabiali narzędzia i ozdoby. Ze względu na łatwość osławiania łośia od dawna podejmowane były próby ich wykorzystania. Znaną są rysunki i zdjęcia (m.in. z Rosji) przedstawiające sceny dojenia łośia. Ich mleko zawiera 10–15% tłuszczu i można z niego wyrabiać na przykład sery. W średniowiecznej Szwecji wykorzystywano łośie jako zwierzęta pociągowe i wierzchowe, zaś od lat 30. XX wieku kilkakrotnie podejmowane były próby udomowienia łośia, chociażby na eksperymentalnych farmach w Związku Radzieckim).

W okresie epoki lodowcowej łoś – mieszkawiec puszczy i moczarów – występował na znacznych obszarach Europy z wyjątkiem Półwyspu Iberyjskiego, Bałkanów oraz środkowych i południowych rejonów Półwyspu Apenińskiego. Już we wczesnym średniowieczu został jednak całkowicie wytracony za zachodzie Europy.

Rozwój osadnictwa, wycinanie lasów, osuszanie bagien i wielkie polowania przyczyniły się do szybkiego zmniejszania się zasięgu tego gatunku. Najstarsza wzmianka o prowadzeniu łowów na terenie Puszczy Kampinoskiej pochodzi z 1256 roku. Dowiadujemy się z niej, że książę Siemowit zwolnił okolicznych chłopów z gościnności względem przybywających tu na łowy strzelców królewskich.

Dojenie łośia, fot. Kostroma Moose Farm

Łoś w Puszczy Kampinoskiej – lata 50. XX w.

Na zwierzęta w Puszczy polowali królowie

rozjuszony, mocarny...” (cyt. za Gurtler 1934). Łoś należał wówczas do zwierzyny, pospolicie występującej w lasach całego kraju. Źródło z roku 1424, podaje z kolei, że łowy w Puszczy zaczynały się zwykle od wsi Piaski Królewskie.

Kolejne źródła podają m.in., że w Puszczy polował nieraz król Władysław Jagiełło, gdy z kuszą wybierał się na łosia „...wczesną jesienią zwabiając go na suchsze ostrowy, podczas rui, grą na trąbie brzozonej, z przedziwną zmyślnością oddającą gniewne poryki starego byka rywala”. Król „...lubił patrzeć na oszukanego zwierza, gdy ten z najeżoną grzywą, z uszami położonymi na karku i wzrokiem krwią nabiegłym, szedł nań prosto,

Liczebność tej zwierzyny uległa zwiększeniu od czasów panowania Zygmunta Starego, gdy obszar Puszczy stał się królewszczyzną. Z kronik wyczytać można, że polowania urządzał król Jan III Sobieski – szczególnie w roku 1683, by zaopatrzyć królewską armię przed wyprawą na odsiecz wiedeńską. W Puszczy polował również król Stefan Batory. Ostatecznie liczne polowania doprowadziły do osłabienia populacji łosia na tym terenie, w konsekwencji w 1776 r. król Stanisław August Poniatowski wydał zakaz polowania na grubą zwierzynę „o 3 mile od Warszawy”. Pomimo tego zakazu łosie wyginęły w Puszczy w XVIII wieku, a sto lat później wybite zostały niemal w całym kraju.

Zagroda dla łosi usytuowana została na skraju uroczyska Cichowąż

Aby ratować łosia przed kłusownictwem, po II wojnie światowej, gdy w naszym kraju zostało już niewiele osobników, wciągnięto go na listę zwierząt chronionych. W celu odbudowy populacji podjęto również decyzję o restytucji łosia na terenach Puszczy Kampinoskiej. Było to jeszcze przed powstaniem Kampinoskiego Parku Narodowego, w roku 1951. Na podstawie porozumień ze Związkiem Radzieckim z lat 1946 i 1949, w ramach wymiany za żubry, Polska otrzymała łosie i bobry.

Łosie powróciły na puszczańskie tereny jeszcze przed powstaniem KPN

Dla sprowadzonych zwierząt przygotowano specjalną zagrodę na skraju uroczyska Cichowąż. Zagroda miała powierzchnię około 145 hektarów i obejmowała wilgotne i podmokłe olsy oraz młodniki boru sosnowego na terenie wydmy. Zagrodę otoczono podwójnym ogrodzeniem: wewnętrzne z żerdzi miało wysokość trzech metrów, natomiast zewnętrzne było o metr niższe, wykonane z drucianej siatki i znajdowało się 50 metrów od poprzedniego. Pas pomiędzy ogrodzeniami miał stanowić swoistą strefę ciszy i bezpieczeństwa dla przebywających tam łosi. Zwierzęta przyjechały do Puszczy 11 sierpnia 1951 roku. Były to dwa samce i trzy samice z Białorusi: byki Kampinos (urodzony w maju 1948 roku pod Pińskiem) i Kamil (dwa lata młodszy) oraz kłepy – Kama (z maja 1950 roku spod Witebska), a także Kalina i Kamila (urodzone rok później pod Pińskiem).

Nowi mieszkańcy Puszczy szybko zadomowili się w zagrodzie. Pomimo obfitości pokarmu w początkowym okresie dokarmiano je mieszanką paszową zawierającą żołądź, owies i marchew. W 1952 roku wybudowano w zagrodzie ambonę umożliwiającą obserwację zwierząt przez opiekunów i turystów, a także tzw. „Łosiówkę”, która pełniła funkcję administracyjno-socjalną oraz magazynu karmy. W tym samym roku przyszły na świat dwa łośzaki z Kamy i Kampinosa: Kajetan i Kolasanty, a w trakcie bukowiska wszystkie kłepy zostały pokryte i w 1953 roku

w Puszczy mieszkało już sześć łoszaków z trzech miotów (pięć samców i samica) o imionach: Kapitan, Kapitol, Kajus, Kaja, Kat i Karo. Do puszczańskich łosi dołączył sprowadzony z Białowieży, po szwedzkich rodzicach Sybilli i Sylwianie, łopatacz Syriusz. Rok 1953 zapisał się także w historii jako rok choroby zwierząt. W zagrodzie wybuchła pryszczycza, która panowała wówczas wśród bydła domowego w Mińsku Mazowieckim i najprawdopodobniej w jakiś sposób „przeniesiona” została do zagrody. Na szczęście karmione dietą (głównie rozgotowaną marchwią z cukrem) wszystkie zwierzęta przeżyły, a choroba

Król kampinoskiej kniei

samorzutnie wygasta i nie osłabiła zwierząt, których populacja powiększyła się rok później o cztery łoszaki, w następnym o kolejne cztery, a w 1956 roku aż o siedem młodych. Z upływem czasu coraz trudniej było ustalić ojca młodych łosi, które przyszły na świat, ale wciąż wszystkie łoszaki otrzymywały imię zaczynające się na literę „K”.

Łoszaki przychodzą na świat na przełomie maja i czerwca

W 1956 roku w zagrodzie padły dwa samce. W tym samym roku zdecydowano o wypuszczeniu na wolność kilku osobników – łącznie na terenie leśnictwa Sieraków od maja do listopada znalazło się swobodnie czternaście łosi (pięć samców i dziewięć samic), w zagrodzie zaś pozostało ich dziewięć. Dwa lata później zdecydowano o rozebraniu części ogrodzenia. Wewnątrz zagrody pozostawiono cztery osobniki w celach ekspozycyjnych, a pozostałe wypuszczono do lasu. Niestety, kondycja pozostawionych łosi zaczęła się pogarszać. Po tym, jak jeden z nich padł, resztę także wypuszczono. Kiedy 16 stycznia 1959 roku Puszcę Kampinoską objęto najwyższą formą ochrony przyrody, cała populacja łosi na tym terenie była już na wolności i pod ko-

Młode towarzyszą matce przez pierwszy rok życia, do czasu wydania przez nią na świat kolejnego potomstwa

Łosie są szczególnie aktywne wieczorem oraz o poranku

niec roku liczyła 61 osobników. Na podstawie tropień i obserwacji w 1965 roku doliczono się 90 osobników mieszkających w Puszczy – 40 byków, 40 kłep i 10 łoszaków. Przez następne lata populacja wzrastała – w 1976 roku jej stan wynosił ponad 130 osobników. W związku jednak z silnymi uszkodzeniami upraw leśnych, zakładanych na wykupionych gruntach prywatnych, w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku rozpoczęto odstrzał redukcyjny, w wyniku którego liczebność łosi w KPN utrzymywała się przez dłuższy czas na poziomie około 120 osobników. Niestety wiele łosi ginęło również w wypadkach komunikacyjnych, w związku ze wzrostem ruchu samochodowego.

Po wprowadzeniu w Polsce w 2001 roku moratorium na odstrzał łosi, ich liczebność zaczęła gwałtownie rosnąć. W roku 2005 populacja w Parku liczyła około 250 osobników, a w 2015 – około 500. Jednak w związku z pojawieniem się wilków od tamtej pory widoczny jest spadek liczebności łosi i obecnie szacujemy, że mamy ich około 350. Nadal jest to jednak jedna z największych populacji w Polsce.

Wygląd

Łoś to największy przedstawiciel jeleniowatych w Europie. Samce osiągają nawet dwa metry wysokości w kłębie i mogą ważyć podobno do 400 kg, samice są nieco mniejsze. Długie silne nogi, nazywane badyłami, masywne barki, rozbudowana klatka piersiowa i duża głowa osadzona na stosunkowo krótkiej

Łosie żywią się przede wszystkim pędami i tykimi drzew i krzewów, szczególnie młodych, roślinami wodnymi, ziołami a także roślinami uprawnymi, np. rzepakiem czy kukurydzą. W Puszczy podstawą jadłospisu są pędy sosen, dębów, klonów lub modrzewi

zwisa narośl skórna, zwana brodą, obrośnięta długim włosiem. Występuje ona u osobników obu płci, silniej rozwinięta jest jednak u byków. Młode łosie mają

szy nadają łosiowi charakterystyczną postać. Kłęb wraz z występującym na nim owłosieniem tworzy wyraźny garb. Zad jest stosunkowo słabiej zbudowany. Głowa jest duża, silnie wydłużona, wąska. Ukośne nozdrza – chrapy – mają duże, skierowane ku dołowi otwory nosowe. Górna warga jest masywna i mięsista, o kształcie zbliżonym do czworokąta; zwisa nad wargą dolną. Uszy są duże i ruchliwe, owalnego kształtu. Oczy są stosunkowo małe, wypukłe, barwy brązowej. Na podgardlu

Zwierzęta te lubią kontakt z wodą – spędzają w niej wiele czasu

Łosie są w stanie nie tylko pływać, ale i nurkować

długą i wąską brodę, która z wiekiem skraca się i grubieje. Owłosiony z wierzchu ogon ma tylko 7–9 cm długości, przylega do tułowia i jest omal niezauważalny. Także zewnętrzne narządy płciowe byka nie rzucają się w oczy, podobnie jak grzęzy klępy z czterema niewielkimi sutkami.

Nogi łosia kończą się czterema palcami, których ostatnie człony ochraniają grube racice. Między nimi występują gruczoły wydzielające substancje zapachowe – feromony, które nadają tropowi łosia woń specyficzną dla osobnika. Dzięki temu klępa potrafi odnaleźć swe zagubione łoszaki, a byk – rujną klępę. Okrywą włosową łosia stanowią szorstkie, dość twarde, lekko sfalowane grube włosy, jeżące się na grzbiecie i karku w chwilach podniecenia. Krótkie, elastyczne włosy znajdują się także na przedniej części pyska. W odróżnieniu od innych jeleniowatych, u łosia cała gęba włącznie z nozdrzami jest owłosiona.

Ubarwienie łosia jest ciemnobrunatne, niekiedy niemal czarne. Nieco jaśniejszy jest brzuch i okolice pachwin. Sierść łosia złożona jest ze spodniej warstwy krótkich włosów wełnistych i z wierzchniej warstwy dłuższych, ościstych. Łoś zmienia suknię raz w roku – na wiosnę. Okres linienia rozpoczyna się w kwiet-

niu, nabiera intensywności w maju i czerwcu, a kończy się w lipcu. Krótki, letni włos nadaje sierści ciemne ubarwienie oraz połysk. W miarę wzrostu włosa ku jesieni sierść matowieje i nieco się rozjaśnia. Przed zimą warstwa włosów wełnistych u zwierząt gęstnieje, a włosy ościste wraz ze wzrostem tracą połysk i są bardziej łamliwe. Ciemne końcówki włosów ścierają się, czego wynikiem jest nieco jaśniejsza szata łosia pod koniec zimy niż w lecie. Łoszaki nie mają plam ani cętek, jak inne młode jeleniowatych, ale są jednolicie rude.

Poroże

W wieku 3–4 miesięcy na kościach czołowych byczka zaczynają się wykształcać moździenie. Pierwsze poroże młody osobnik nasadza w maju jako roczniak. Z reguły jest ono niewielkie i ma kształt tyk o długości do 20 cm. W trzecim roku łoś wykształca zazwyczaj poroże widłaka, powszechnie występującą formę u młodszych łosi.

W następnych latach poroże przybiera na masie i wymiarach, wzrasta także liczba odnóg, a na łopatach wzrasta liczba pasymków. Nazwa byka pochodzi od podwojonej liczby odnóg z tej strony poroża, gdzie jest ich więcej. Mamy więc: szóstaki, ósmaki, dziesiątaki, dwunastaki itd. Rozmiar poroża zależy

Prawdziwą ozdobą łosia jest jego poroże, które może być wykształtowane w formie szerokiej łopaty lub skromniejszych badyli

od wieku i kondycji zwierzęcia – u starszych samców ich waga może osiągać nawet 15 kilogramów! Warto jednak pamiętać, że poroże jest nie tylko ozdobą, ale pełni także funkcję bojową podczas walk godowych.

Poroże w typowej formie łopatacza, nazywane rosochami, składa się z trzech części: pni, łopat i pasymków, natomiast

poroże w typowej formie badylarza składa się z rozgałęziających się pni tworzących pewną liczbę krótszych lub dłuższych odnóg.

Tryb życia

Łosie, w przeciwieństwie do jeleni, które tworzą stada, zazwyczaj przemieszczają się w pojedynkę lub w niewielkich grupach – najczęściej matka z młodymi ich ulubionymi siedliskami są bagna i mokradła. Żerują w dzień i w nocy, ale największą aktywność wykazują wczesnym rankiem i wieczorem. Mają dobry słuch i węch, ale słaby wzrok, choć dobrze rozpoznają zmiany natężenia światła – brzask i zmierzch. Świetnie pływają i doskonale nurkują: potrafią to robić na głębokość nawet pięciu metrów, głównie w celu zdobycia ulubionych roślin wodnych, na przykład knieci błotnej, czyli popularnych kaczeńców.

Nie przejawiają zbyt wielu zachowań terytorialnych. Wiosną i latem żyją samotnie, zimą natomiast w niewielkich stadach, liczących kilka sztuk. Opuszczają wtedy bagna i najczęściej można zobaczyć je w borach sosnowych. Podstawę ich diety stanowią wówczas igły i pędy, czasem kora sosny. Ogryzają również młode pędy i korę osik, brzoź i wierzb. Bardzo łatwo rozpoznać miejsca, gdzie żerowały łosie. Szczególnie widać to w uprawach sosnowych lub wśród krzewów kruszyny. Pędy są złamane wysoko, nawet powyżej 2,5 metra i pozostają tak zwieszane. Łosie nie zjadają ich bowiem w całości, a jedynie ogryzają młode, najbardziej smakowite wierzchołki. Często widać skupiska wielu złamanych drzewek. Latem łosie żywią się: trawami, roślinami wodnymi, turzycami porastającymi brzegi zbiorników wodnych, pąkami i liśćmi drzew oraz owocami. Dorosłe osobniki zjadają dziennie 20–50 kg pożywienia.

W terenie podmokłym łoś porusza się hałaśliwie, głośno przy tym chlupiąc, za to po suchej powierzchni przemieszcza się bardzo cicho. Rzadko wydaje jakiegokolwiek odgłosy, a głośne postękiwanie samców można usłyszeć jedynie w okresie godowym. Źle znosi temperatury powyżej 10°C i wówczas chętnie chłodzi się w wodzie lub odpoczywa w bardziej otwartym terenie, gdzie podmuchy wiatru zmniejszają liczbę dokuczających mu owadów. W Puszczy wybiera do odpoczynku na przykład otwarte wydmy wśród sosnowych borów.

Okres godowy

Łoś jest zwierzęciem poligamicznym. Byk tylko przez pewien czas pozostaje z jedną samicą. W sezonie może pokryć kolejne partnerki. Nigdy jednak nie gromadzi przy sobie jednocześnie kilku klemp. Okres godowy, nazywany

bukowiskiem, przypada w Puszczy na wrzesień. W tym czasie samce rywalizują o względy samic, prezentując swoje poroże i wydając przy tym charakterystyczne dźwięki (stękanie). Walki byków są widowiskowe, choć rzadko kończą się poważnymi obrażeniami. Po zakończeniu bukowiska samce odchodzą, a ciężarna samica wraca do pozostawionych wcześniej młodych. Cięża u łosi trwa około ośmiu miesięcy. Młode przychodzą na świat pod koniec maja lub w czerwcu. Zazwyczaj rodzi się jedno, rzadziej dwa młode, choć zdarzają się i trzy cielęta. Młode jeleniowatych pozostają w ukryciu nawet do 2 tygodni a matka przychodzi je karmić. Po urodzeniu próbują co prawda podnieść się na nogi, ale stoją bardzo niepewnie i dopiero po upływie dwóch, trzech dni potrafią przejść za matką dłuższy odcinek. Jeśli jest taka możliwość, łoszaki pozostają w miejscu przyjscia na świat nawet do kilku dni, głównie leżąc. W przypadku zagrożenia pozostają nieruchome. Jednolite ubarwienie ciała sprawia, że na tle ziemi są niemalże niewidoczne. Matka opiekuje się młodym około roku, ucząc je, gdzie szukać pożywienia i jak unikać drapieżników. Jest bardzo czujna. W przypadku niebezpieczeństwa szarżuje i stara się atakować wroga przednimi nogami.

Bliski kontakt z matką daje łoszakowi poczucie bezpieczeństwa

Cios zadany jej racicą może okazać się bardzo dotkliwy, a nawet śmiertelny, zarówno dla dużego drapieżnika, jak i człowieka, który podchodząc za blisko, może stanowić dla kłopy z łoszakiem zbyt duże zagrożenie.

Łoszak pije mleko matki nawet do późnej jesieni. Jest ono pożywne i bogate w witaminy. Młode korzysta także z zielonego pokarmu. Już po trzech, czterech dniach od narodzin próbuje wysać sok z młodych liści czy pędów. Z czasem łoszak zaczyna odżywiać się podobnie jak matka.

Łosie przychodzą na świat z dobrze rozwiniętymi zębami. W dolnej szczęce mają sześć siekaczy i dwa kły. Zmiana uzębienia mlecznego na stałe rozpoczyna się około siódmego miesiąca życia i trwa do osiemnastego roku życia zwierzęcia. Pełne uzębienie składa się: z sześciu siekaczy, dwóch kłów, sześciu zębów przedtrzonowych i sześciu trzonowych w żuchwie oraz z sześciu przedtrzonowych i sześciu trzonowych w górnej szczęce.

Łoś osiąga dojrzałość płciową zazwyczaj między 16 a 18 miesiącem życia. Młode samice cielą się zwykle w drugim roku życia, a młode byki nie są dopuszczane do samic przez starsze osobniki wcześniej niż w trzecim roku życia.

Łosie, aby ułatwić sobie jedzenie, często kłękają na przednie łapy

Ofiara wypadku drogowego

Zagrożenia gatunku

Od 2001 roku łosie w Polsce są objęte moratorium na odstrzał, co oznacza, że wstrzymane są ostrzały tego gatunku. Kampinoski Park Narodowy prowadzi monitoring populacji łosi, analizując ich liczebność i zachowania. Dodatkowo podejmowane są działania na rzecz ochrony bagien i terenów podmokłych, które są kluczowe dla ich przetrwania. Niestety, na łosie czeka wiele zagrożeń. Do jednych z najczęstszych należą kolizje z pojazdami.

Plakat akcji BEZ KOLCÓW autorstwa Jakuba Kamińskiego

Tylko w 2024 roku na trasie Leszno–Kazuń (droga wojewódzka nr 579) w wyniku kolizji zginęło sześć łośi. Średnio ginie ich każdego roku kilkanaście w Parku i otulinie. Wśród zagrożeń jest także utrata siedlisk – zmiany klimatu i niedobór wody zmniejszają tereny dogodne do życia. Najgroźniejszym naturalnym wrogiem łośia jest wilk, który reguluje liczebność populacji, polując głównie na łośzaki i stare osobniki. Dokuczliwe są owady (głównie muchówki) oraz kleszcze. Wśród muchówek pasożytujących na łośiu za szczególnie groźne uważa się gzy. Niektóre z nich mogą upuszczać do nozdrzy łośi larwy, które rozwijają się potem w jego jamie nosowej, zatokach i okolicy gardła,

co prowadzi do trudności z oddychaniem, spożywaniem pokarmu, a niekiedy do śmierci. Gzy mogą również składać jaja na skórze łośi, a ich larwy rozwijające się w tkance podskórnej mogą prowadzić do różnego rodzaju owrzodzeń. łośie może również dotknąć pryszczycza (podobnie jak w pierwszych latach ich obecności w Puszczy), a także gruźlica. W ostatnich latach notowane jest także liczne występowanie w przewodzie pokarmowym jednego z gatunków nicieni, co może prowadzić nawet do śmierci, szczególnie młodych łośi.

Łośie świetnie skaczą. Niestety mimo swych umiejętności często giną na ostro zakończonych ogrodzeniach posesji. Mając na względzie bezpieczeństwo herbowych zwierząt, Kampinoski Park Narodowy w porozumieniu z samorządami gmin rekomenduje akcję BEZ KOLCÓW, której celem jest dosto-

Poza swoim naturalnym środowiskiem łośie są narażone na różne niebezpieczeństwa

Zwierzęta można często spotkać podczas spacerów w KPN

sowywanie ogrodzeń do standardów bezpieczeństwa migrujących zwierząt. Zgodnie z obowiązującymi przepisami rozporządzenia Ministra Infrastruktury w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki oraz ich usytuowanie – ogrodzenie nie może stwarzać zagrożenia dla bezpieczeństwa ludzi i zwierząt. Umieszczanie na ogrodzeniach, na wysokości mniejszej niż 1,8 m, ostro zakończonych elementów, drutu kolczastego, tłuczonego szkła oraz innych podobnych wyrobów i materiałów jest zabronione.

W Kampinoskim Parku Narodowym nietrudno o spotkanie z jego zwierzęciem herbowym. Przy odrobinie szczęścia w pobliżu większości szlaków turystycznych można spotkać pojedyncze łosie, a w okresie wiosenno-letnim – kłepę z łoszakiem. Łosie wędrują zarówno w poszukiwaniu pożywienia, jak i lepszych warunków bytowych. Podczas tych wędrówek często wychodzą poza granice Parku. Żerują w lasach i zakrzaczaniach, często w pobliżu terenów gęsto zabudowanych. Zimą można je spotkać spacerujące po chodnikach czy zlizujące sól z ulic nawet sporych i ruchliwych miejscowości. Jest zatem wiele okazji, w których możemy się im dobrze przyjrzeć. Łoś wygląda sympatycznie i sprawia wrażenie powolnego, więc może się wydawać, że z jego strony nic nam nie grozi. W rzeczywistości jednak – choć sprawia wrażenie potulnego i powolnego stworzenia – łoś może być niebezpieczny, gdy mimo wysyłanych przez zwierzę komunikatów naruszamy jego przestrzeń. Może okazać agresję, gdy nieoczekiwanie na siebie wpadniemy, choć zazwyczaj w takiej sytuacji łosie raczej wybierają ucieczkę.

Każdy łoś, tak jak i my – ludzie, ma swój niepowtarzalny charakter. Niektóre łosie są płochliwe, niektóre ciekawskie, a inne nie zwracają na ludzi uwagi. Zdrowy rozsądek i szacunek do otaczającego nas świata są zawsze wskazane! Łoś to dzięki i ogromne zwierzę. Dorosły samiec waży często ponad 450 kilogramów. Już sama jego masa i wysokość powinny być wystarczającym sygnałem świadczącym

Łoś (*Alces alces*) to największy współcześnie żyjący gatunek ssaka kopytnego z rodziny jeleniowatych

Wilk to naturalny wróg łosia w Puszczy

o jego sile. Mimo że chodzi powoli i niezgrabnie, może biec z prędkością 30 km/h, a na krótkich dystansach nawet do 60 km/h. Długie badyle sprawiają, że łoś doskonale się porusza, szczególnie na błotnistym terenie. Swoich przednich nóg używa w momencie ataku – kopie nimi i wierzga w kierunku napastnika. Warto wiedzieć, że łoś bardzo łatwo jest wyprowadzić z równowagi, chociażby mówiąc zbyt głośno, błyskając fleszem lub idąc w jego stronę. Każde takie zachowanie może być odebrane przez zwierzę, a szczególnie przez samicę z małymi, jako atak. Nad wyraz niebezpieczna może być sytuacja, gdy znajdziemy się pomiędzy kłepą a łośzakiem, ale nawet pojedynczy, zajęty zjadaniem pędów łoś może być bardzo niebezpieczny. Uwagę wówczas należy zwrócić na uszy tego zwierzęcia. Gdy łoś wyciąga szyję do przodu, opuszcza głowę, kładzie po sobie uszy, jednocześnie stawiając chyb, czyli włosy na karku, to niewątpliwy znak, że szykuje się do ataku, który następuje błyskawicznie. Unikajmy więc sytuacji, w których moglibyśmy znaleźć się zbyt blisko łośia, a jeżeli już tak się zdarzy, to spokojnie i powoli oddalmy się od niego, zachowując w pamięci to szczególne spotkanie.

Łoś stał się symbolem Kampinoskiego Parku Narodowego nie bez powodu. Po wielu latach nieobecności powrócił w puszczańskie ostępy. Dzisiaj po kilkunastu latach od reintrodukcji odgrywa nie tylko kluczową rolę w ekosystemie, ale również stał się ważnym elementem tożsamości kulturowej regionu. Jego

Mural w warszawskiej dzielnicy Bielany

wizerunek pojawia się w lokalnych legendach, przyciąga turystów, jest bohaterem dziecięcych opowieści i spotkań z przyrodnikami.

Łoś to prawdziwy król Kampinoskiej Puszczy. Jego obecność jest symbolem odradzającej się przyrody, którą musimy chronić, by – tak jak my dzisiaj – spotkań łośia mogły nasze dzieci, wnuki i kolejne pokolenia.

© Kampinoski Park Narodowy
ISBN 978-83-972602-3-8

